

## Ako môže byť filozofia praktická: prípad feminizmu a pragmatizmu

*Etela Farkašová, Mariana Szapuová*

FF UK Bratislava

Spory a diskusie o povahe, úlohách a možnostiach filozofie sprevádzajú našu disciplínu od jej počiatkov. Azda je to hlavne sebareflexívna povaha filozofického myslenia, čo viedla k tomu, že filozofia takmer kontinuálne "mala problémy" so svojím sebaobrazom, sebachápaním a seba vymedzením a sústredovala sa na ne ako na dôležité témy. Filozofia akoby odolávala konečnej seba definícii, a to jednak pre svoju historickú rôznorodosť, a jednak preto, lebo "jej vlastná povaha, jej možnosti i tie najlepšie varianty sú neustále predmetom sporov" ([1], 256). Zatiaľ čo v minulosti sa v týchto diskusiách len z času na čas objavovali snahy viac priblížiť filozofiu konkrétnemu životu a ľudskej situácii vo svete, možno povedať, že v posledných rokoch otázka praktickosti, resp. otázky na praktický život zameranej filozofie (filozofovania) vystupujú so zvláštnou naliehavosťou. Iste by bolo zaujímavé preskúmať širší spoločenský a kultúrny kontext tejto filozofickej túžby po praktickom uplatnení, ktorej prejavom je napríklad etablovanie a rozvoj aplikovaných filozofií; v tomto príspevku sa však uspokojíme s preskúmaním chápania samotnej filozofie vo feministickej a pragmatistickej tradícii s nádejou, že tak môžeme poukázať na spôsoby, akými sa môže rozvíjať filozofia ako reflexia konkrétneho, ba aj každodenného, praktického života.

Úvodom treba podčiarknuť, že tak pragmatistické, ako aj feministické filozofické projekty nachádzali podnety pre svoj zrod a vývin v podobných frustráciách spôsobených limitujúcimi aspektmi "tradičnej filozofie" a oba predstavujú kritické reakcie na situáciu v tradičnej filozofii. Pragmatistickí autori vyslovujú značnú skepsu voči tradičnej filozofii - ako istý leitmotív ich spochybňujúceho opytovania môžeme vnímať viaceré verzie otázky "načo nám je filozofia akokoľvek brilantne rozpracovaná, ak nepomáha človeku žiť?"; zároveň vyjadrujú vieru v možnosť filozofie, ktorá by bola prakticky užitočná pre človeka i spoločnosť.

Zrejme aj s ohľadom na mimofilozofické a mimoteoretické aspekty obe iniciatívy pociťujú projekt filozofie ako "čistého" abstraktného teoretického diskurzu ako nepostačujúci a čoraz výraznejšie sú v nich počuteľné hlasy za obrat filozofie k "žitým problémom" individua, resp. spoločnosti. Oba napríklad kritizujú vysoký stupeň idealizácie, abstrakcie a univerzalizácie v "uzavretých" filozofických systémoch. Pre pragmatizmus je typické "úsilie vyviesť filozofiu z labyrintu jej abstraktných pojmových schém a dualizmov..., z mimočasovej platónskej ríše absolútne dokonalých ideí a priviesť ju späť do života, k riešeniu dôležitých problémov bytia ľudí..." ([2], 785). Kritizujú abstraktnosť a špekulatívnosť klasickej filozofie, jej odtrhnutosť od problémov bežného života, Dewey napr. uvádza: "Namiesto neosobných a čisto špekulatívnych snáh, aby sme ako vzdialení diváci rozjímali o povahe absolútnych vecí osebe, získavame živý obraz o tom, ako si premýšľajúci ľudia vyberajú, aký život by si želali a na aké ciele by chceli zamerať svoju rozumovú činnosť" ([5], 97). Podľa predstaviteľov pragmatizmu je filozofia cieľavedomá reflexívna aktivita, situovaná v istom historickom období, v istej kultúre a je ukotvená v skúsenosti; nie je "nezaujatou kontempláciou, pasívnym zrkadlením reality, intelektuálnou gymnastikou, voyerizmom či exhibicionizmom..., ale má významné poslanie pri riešení spoločenských a kultúrnych problémov" ([6], 45).

V podobnom duchu sa vyjadrujú aj viaceré feministické filozofky, ktoré volajú po obnove „živého poznania“ ako komplexu racionálnych, emocionálnych, logických, intuitívnych a empatických procesov (pozri napr. [3], xii; [4], 439-456). Tak ako filozofia pragmatizmu, aj feministická filozofia sa odkláňa od "logiky všeobecného" a dôraz kladie na konkrétnu ľudskú bytosť (skupinu) v konkrétnej situácii. Tento obrat k "žitému" ako k plnohodnotnej téme filozofovania teda charakterizuje nielen klasický pragmatizmus a jeho novšie verzie, ale aj feministickú filozofiu, ktorá samu seba vymedzuje najmä ako reflexiu ženskej situácie, ženskej skúsenosti a ako prostriedok na rekonštrukciu nielen teoretického aparátu tradičnej filozofie, ale aj na rekonštrukciu a transformáciu hierarchicky usporiadaného, utláčateľského sociálneho poriadku takým spôsobom, aby v ňom nedochádzalo k nijakým formám diskriminácie. Preto nielen Rortyho neopragmatistické myslenie, ale aj feministickú filozofiu možno charakterizovať ako typ subverzívneho myslenia spochybňujúceho ústredné aspirácie európskej filozofickej tradície (pozri [7]).

Na tomto mieste treba zdôrazniť, že tak pragmatistickej, ako aj feministickej filozofii je vlastná vnútorná heterogenita a pluralita, ani jedna z nich nie je homogénnym monolitom, ale každá reprezentuje široké spektrum názorov, metód a princípov a pre obe možno použiť wittgensteinovské označenie "rodinnej príbuznosti" (pozri [2]; [8]). Je však príznačné, že v oboch filozofických projektoch sa tento fakt nepokladá za niečo negatívne, ale naopak, zdôrazňuje sa pozitívny význam takéhoto vnútorného pluralizmu a zdôrazňuje sa legitímna existencia väčšieho množstva názorov, prúdov. Napr. podľa R. Bernsteina táto vnútorná rozmanitosť narácií je pozitívna, je znakom vitality, životaschopnosti smeru; ako uvádza, "hlavným dôvodom bohatstva a rozšírenia pragmatistickej tradície je rozmanitosť hlasov a príbehov, ktoré ju tvoria, hoci aj navzájom nesúhlasných" ([9], 56-67). Podobné argumentácie nachádzame aj v prácach feministických filozofiek, napríklad Sandra Hardingová hovorí o istej ambivalencii feministickej epistemológie ako o "pozitívnom programe" a požaduje, aby táto ambivalencia bola aj teoreticky artikulovaná ([10], 76-85).

Ako sme už spomenuli, pri hľadaní paralel medzi feminizmom a pragmatizmom v ich chápaní úlohy a povahy filozofie v meniacej sa spoločnosti a kultúre, nemožno nevybadať spoločný záujem oboch o konkrétne ľudské bytosti, o ich reálny život a prax, a to s cieľom zlepšiť podmienky pre život. Podobne ako Dewey definuje filozofiu ako druh kriticismu, feministky vidia úlohu feministickej teórie nielen v kritike tradičnej filozofie, ale aj v kritike tradičného/patriarchálneho spoločenského poriadku; za svoj cieľ si kladú transformáciu individua, teoretických štruktúr a spoločenského usporiadania (pozri [11], 58). Aj feminizmus aj pragmatizmus vychádzajú z potrieb kritického prehodnotenia úlohy filozofie v meniacom sa svete a z potreby reflektovať hodnoty v spoločnosti, v ktorej dominuje veda (v prípade pragmatizmu), respektíve v ktorej dominuje patriarchálna ideológia (v prípade feminizmu). V tejto súvislosti sa možno zmieniť o tom, že už Dewey písal vo svojej Rekonštrukcii vo filozofii o rôznych predpojatostiach v tradičnej filozofii - podľa tohto významného predstaviteľa pragmatizmu sa filozofia nevyvíjala spôsobom zbaveným predpojatostí a predsudkov a takisto ani jej vznik nebol bez predpojatostí ([5], 93); podobne feministická filozofia často tematizuje rôzne typy predpojatostí tradičných filozofických koncepcií, sústreďujúc sa najmä na ich rodovú podmienenosť; bol to práve feminizmus, ktorý rozpoznal rodový charakter mnohých predpojatostí a predsudkov nielen vo filozofii, ale aj v špeciálnych vedách ([12], 4-26).

Čo sa týka ich teoretického statusu, aj na pragmatizmus aj na feminizmus možno nazerať viac ako na metodológie a stratégie poznávania než na monolitické, "uzatvorené" systémy poznatkov (oba zahŕňajú viaceré verzie); oba prúdy sú otvorené voči kritike a otvárajú priestor pre kritické analýzy. Na rozdiel od chápania filozofie ako systému Dewey vyzdvihuje filozofiu ako metódu: "Existuje však aj úsilie o artikuláciu koncepcie filozofie ako metódy - systému len v tom zmysle, že je takým usporiadaním problémov a ideí, ktoré podporujú ďalší výskum ako aj kritiku a konštruktívnu interpretáciu mnohých životných problémov..." Toto cieľi k filozofii, ktorá bude "skôr inštrumentálna než definitívna..." ([13], 333-334).

Možno povedať, že v rámci oboch porovnávaných filozofických prúdov sa formulovali viaceré príbuzné - a zdôraznime, že aj nové problémové okruhy a že sa v nich problematizovali tradičné filozofické témy; že tu došlo k novému videniu a pozornosť sa obrátila k otázkam, ktoré sa v tradičnej filozofii pokladali za periférne, nedôležité, ktoré boli potláčané do úzadia alebo sa v nej vôbec netematizovali. Feministickej aj pragmatistickej filozofii je vlastná ambícia rozširovať tematický horizont, horizont "filozoficky mysliteľného" a vlastná je im aj s touto ambíciou spätá kritická perspektíva a tendencia pochybovať rutinérské myslenie vo filozofii, podryvať s ním spojené "blahosklonné uspokojenie". Pragmatistický projekt "rekonštrukcie" filozofie sa netýka len jej vonkajších - širšie ponímaných sociálnych, kultúrnych i politických - väzieb a funkcií, ale aj jej "vnútra", t.j. aj toho, "o čom a ako filozofujeme", čo je vôbec hodné filozofickej pozornosti. Pragmatizmus nanovo formuluje viaceré tradičné problémy filozofie, a to ontológie, epistemológie, etiky a ďalších disciplín; poznanie napr. tematizuje ako súčasť životných činností, a nie ako vytrhnuté z komplexu iných činností, čo má za následok, že človek nie je redukovaný na poznávací subjekt, ale je chápaný ako súčasť svojej konkrétnej životnej situácie. Takéto protidualistické chápanie subjektu a objektu a akcentovanie konkrétnej situovanosti subjektu vo svete nám umožňuje hovoriť o istej deweyovskej "ontológii situácie" ([2], 781). Pojem situovanosti a koncepcia situovaného poznania sa rozvinuli a stali sa ústrednými v rámci feministickej filozofie; zmieňme sa aspoň o najrozpracovanejšej koncepcii feministickej epistemológie - o teórii stanoviska, podľa ktorej určujúcim faktorom poznávacích procesov je sociálna situovanosť poznávajúcich. Stratégiu tejto koncepcie je začínať skúmanie z priestorov, kde sa odohrávajú životy marginalizovaných v presvedčení, že práve ich perspektíva je epistemicky privilegovaná (pozri napr. [14], [15]).

Z feministického hľadiska je základnou úlohou filozofie analyzovať a vysvetľovať ženskú situáciu a skúsenosť. Feministky pokladajú filozofiu za prostriedok rekonštrukcie utláčateľského sociálneho poriadku, takže napríklad v pochopení prepojenia poznania a hodnôt, teórie a praxe, rozumu a skúsenosti, poznania a moci, môžeme identifikovať motívy, ktoré sú veľmi blízke pragmatistickým motívom. Marjorie Millerová, ktorá v prácach mnohých feministických filozofiek nachádza viaceré motívy i témy svedčiacie o znovuobjavení pragmatizmu feministickým myslením, považuje práve otázku o povahe filozofie a filozofovania za najviac signifikantnú ([16]). Feministické koncepcie, tak široko rozvetvené a pluralitné takmer vo všetkých ohľadoch, sú takmer jednotné v chápaní (feministickej) filozofie ako disciplíny zohľadňujúcej a vysvetľujúcej konkrétnu, spoločensko-politickú a historickú situáciu žien, ako disciplíny, ktorá nemôže byť izolovaná a neovplyvnená situovanosťou teórie a jej tvorcov a ktorá má slúžiť rekonštrukcii a transformácii prevládajúceho patriarchálneho sociálneho poriadku. Veľmi výstižne takúto zameranosť feministickej filozofie vyjadrila Herta Nagl-Docekalová, podľa ktorej vo feministickej filozofii ide predovšetkým o skúmanie otázky postavenia ženy vo všetkých filozofických oblastiach, a preto "feministická filozofia je... filozofovaním z pozície záujmu o oslobodenie ženy" ([17], 744).

Vo všeobecnosti sa dá povedať, že feministky, podobne ako predstavitelia pragmatizmu, usilujú v rámci "obratu k životu" o rozvíjanie nových teórií, nových diskurzov a epistemologických stratégií, stručne povedané: usilujú o rekonštrukciu "celej budovy" filozofie. V tomto zmysle nielen pragmatisti, ale aj feministky sa odvracajú od profesionálnych filozofov, od abstrakcie a nedostatočnosti, od verbálnych riešení, a od zlých a priori dôvodov, od fixovaných princípov, zatvorených systémov a obracajú sa ku konkrétnostiam, k reálnemu životu, k faktom, k činnosti a k moci. Skrátka, oba prúdy pokladajú poznanie a teóriu za "inštrument", za efektívny prostriedok vedúci k vyšším cieľom: k dobrému životu. Najdôležitejšia úloha filozofie podľa nich nespočíva v púhych diskusiách o význame pojmov a kategórií (či vzťahov medzi nimi), preto chcú nahradiť akademické dišputy poznáním konkrétnych problémov individuálnych ľudských bytostí alebo sociálnych skupín (žien), a to predovšetkým s cieľom zlepšiť ich sociálne podmienky.

Je teda očividné, že aj feminizmus aj pragmatizmus zdieľajú spoločné presvedčenie, že filozofické otázky by mali byť generované praxou, každodenným životom a že filozofické teórie či projekty by mali odpovedať na požiadavky transformácie sociálneho života v zmysle jeho pozitívnych zmien. Oba tieto prúdy požadujú nielen jednoduché revidovanie a nové definovanie jednotlivých pojmov alebo téz, ale aj kritickú sebareflexiu a nové prehodnotenie filozofie ako celku, a takisto prehodnotenie úlohy filozofie, pričom dôraz kladú na hlavný cieľ - a tým je zmena sveta, jeho transformácia na svet bez diskriminácie individua alebo sociálnej skupiny. Ako ilustráciu toho, ako je to prakticky možné, chceme uviesť príklad Richarda P. Mullina. R. Mullin v rozhovore o aktuálnosti klasického pragmatizmu zdôrazňuje význam vyučovania filozofie v školách ako jednej z ciest, ako môže byť filozofia praktická a ako môže ovplyvňovať správanie a zmýšľanie ľudí. Poukazujúc na presvedčenie klasikov pragmatizmu o význame etiky ako jadra filozofie uvádza príklady tém, ktorým sa na jeho škole venujú a medzi ktorými nechýbajú ani také, ako je problém rovnosti šanci či sexuálneho obťažovania ([18]).

Zdôrazňujúc význam kritickej filozofie aj Dewey nás nabáda, aby sme pokračovali v reflexívnom skúmaní a kritickom prehodnotení princípov, hodnôt, prístupov a pojmov a aby sme toto naše skúmanie orientovali do budúcnosti. Iste by sa dalo polemizovať s R. Rortym, ktorý hovorí o "prorockom tóne" súčasného feminizmu ([19], 36), podobne ako aj s jeho deweyovsky ladenými radami adresovanými feministkám: "Vzdajte sa odvolávania na neutrálne kritériá a na tvrdenie, podľa ktorého je čosi veľké ako Pravda, alebo Rozum, alebo História, alebo Morálny zákon na strane utlačaných. Namiesto toho sa radšej venujte individuálnym porovnaniam medzi aktuálnou súčasnosťou a možnou, práve započatou budúcnosťou" (tamže, s. 39). Je totiž otázne, či by jednostranný dôraz na "individuálne porovnanie" nevedol k depolitizácii a prílišnej individualizácii feminizmu.

Ak by sme mali zhrnúť body, v ktorých možno nájsť isté afinity a paralely medzi pragmatistickými a feministickými filozofickými projektmi, ako najdôležitejšie sa nám javia nasledovné:

1. antidualizmus, kritika tradičnej filozofie a dichotomického myslenia; 2. otváranie nových, aj príbuzných tém, praktická orientácia filozofie na problémy ľudí, ich života, istá afirmácia každodennosti a bežného života; 3. antifundacionalizmus a antireprezentacionizmus (nieť nejakých pevných základov, na ktorých by stálo naše poznanie - okrem tých, ktoré sme si zvolili); 4. kritický náboj (orientovaný či už na teoretické koncepcie alebo spoločenský poriadok) a antidogmatickosť; 5. sociálny charakter Ja, situovanosť človeka, dôraz na kontextuálnu povahu ľudských subjektov, jazykov, myšlienok, skúseností; 6. radikálna kontingencia a zmena; 7. afirmácia plurality a heterogenity; 8. orientácia viac na konanie, činnosť ako na kontempláciu, zameranosť do budúcnosti; 9. nie elitársky a individualistický, ale demokratický a komunitaristický charakter; 10. istá ambivalentnosť voči modernite a postmodernite; (pozri napr. ([2], [20], [21]).

Práve vďaka uvedeným momentom možno charakterizovať obidva spôsoby filozofovania nie ako akademické, ale skôr ako "praktické". Azda sa nám podarilo ukázať, že oba uvažované smery sa podieľajú na zmenenom chápaní toho, čím filozofia je (čím by mala byť) a čo je jej najdôležitejšia funkcia: a tou je podľa oboch zlepšenie sociálnych podmienok, zlepšenie ľudského života. Samozrejme, že obom je vlastná viera v možnosť sociálnych zmien, v zdokonaľovanie sociálneho života, ako aj viera v možnosť, že filozofia bude zohrávať pri dosahovaní týchto zmien významnú úlohu. Možno to ilustrovat' Jamesovou doktrínou meliorizmu, ktorú filozof situuje do stredu medzi optimizmus (spása sveta je nevyhnutná) a pesimizmus (spása sveta je nemožná), dosiahnuť spásu sveta pokladá filozof "za možnosť, ktorá sa stáva tým pravdepodobnejšou, čím hojnejšie sú skutočné podmienky spasenia." ([22], 287). Ako vidno, aj v pragmatizme aj vo feminizme rezonuje idea kultúrnej zdokonaliteľnosti sveta, dôraz na pozitívne vízie a hoci oba si uvedomujú kritický stav, filozofické koncepcie, ktoré sa rozvíjajú v ich rámci, nemajú apokalyptický charakter, reakciou na tento stav je naopak výzva k aktivite, dôraz na praktický čin. Azda to nie je najhorší zo spôsobov, akými možno pristupovať k problémom dnešnej doby.

#### Literatúra:

1. Shusterman, R.: Pragmatizmus a filozofický život. In: *Filozofia* 2000, č. 3.
2. Višňovský, E.: O súčasnom neopragmatizme. In: *Filozofia* 2000., č. 10
3. Code, L.: Taking Subjectivity into Account. In: Alcoff, L. - Potter, E. (ed.): *Feminist Epistemologies*. Routledge, New York/London 1993.
4. Bordo, S.: The Cartesian Masculinization of Thought. *SIGNS, Journal of Women in Culture and Society*. Spring 1986.
5. Dewey, J.: Rekonštrukcia vo filozofii. In: *Antológia z diel filozofov. Pragmatizmus, realizmus, fenomenológia, existencializmus*. Bratislava 1969.
6. Višňovský, E. - Mihina, F.: Pragmatizmus včera a dnes. In: *Malá antológia filozofie XX. storočia. I. zväzok. Pragmatizmus*. Bratislava 1998.
7. Prechádzka postmodernizmom: na pragmatický spôsob. Dialóg s Richardom Rortym. In: *Filozofia* 1994, č. 2.
8. Szapuová, M.: Kategória rodu vo feministickom diskurze. In: *Aspekt* 1998, č. 1.
9. Bernstein, R.: American Pragmatism. The Conflict of Narratives. In: Herman J. Saatkamp, Jr., ed.: *Rorty and Pragmatism. The Philosophers Respond to His Critics*. Nashville and London, Vanderbilt UP, 1995.
10. Harding, S.: Feminizmus, veda a antiosvietenská kritika. In: *Aspekt* 1998, č. 1.
11. Farkašová, E.: Jej svet, jej teória? In: *Štyri pohľady do feministického filozofie*, Archa 1994.

12. Code, L.: What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge. Cornell Univ. Press. Ithaca/London 1991.
13. Dewey, J.: Filozofia a americký národný život. In: Malá antológia filozofie XX. storočia. I. zväzok. Pragmatizmus. Bratislava 1998.
14. Haraway, D.: Situated Knowledge: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. In: Fox-Keller, E. - Longino, H. E. /eds./: Feminism & Science, Oxford Univ. Press, Oxford 1996.
15. Farkašová, E.: Poznávajú ženy inak? O genéze, povahe a cieľoch feministických epistemológií. In: Aspekt 1998, č. 1.
16. Miller, M. C.: Feminism and Pragmatism. Monist, October 1992, Vol. 75, Issue 4.
17. Nagel-Docekalová, H.: Co je feministická filozofie? In: Filozofický časopis, 1992, č.5.
18. O pragmatizme a inom. Rozhovor s prof. Richardom p. Mullinom. Filozofia 1996, č. 8.
19. Rorty, R.: Feminizmus a pragmatizmus. In: Aspekt 1997, č. 1.
20. Stuhr, J. J.: Genealogical Pragmatism. Albany, State University of New York Press 1997.
21. Farkašová, E. - Szapuová, M.: Chances for Alliance between Pragmatism and Feminism. In: zborník z konferencie Pragmatism and Values , 29.5.- 1.6. 2000 ( v tlači).
22. James, W.: Pragmatizmus a náboženstvo. In: Malá antológia filozofie XX. storočia. I. zväzok. Pragmatizmus. Bratislava 1998.